

Lovisa Nyman

Sårbarhetens protest mellan beroende och individualism

Utifrån sin avhandling diskuterar Lovisa Nyman i denna artikel begreppet individualism och förhållandet mellan beroende och individualism. På vilket sätt är människor konstruktivt beroende och hur kan vi verka för att det ska få ta sig uttryck i vår samtid?

Begreppet individualism är idag en vattendelare. Somliga menar att individualismen överbetonar individens frihet och oberoende av andra på ett sätt som i slutändan blir destruktivt. Något är fel när en miljon svenskar äter antidepressiva läkemedel; när ensamhet är ett utbrett folkhälsoproblem; när mängder av unga lider av stress och psykisk ohälsa. Och det är många beredda att hålla med om. Inte minst blir dessa problem tydliga när man arbetar i kyrkan och möter människor från alla de här grupperna.

Samtidigt kan man framhålla att vi i Sverige har sett en helt enastående utveckling när det gäller människors möjligheter att fatta beslut över sina egna liv. Om vi blir sjuka, arbetslösa eller skiljer oss är vi inte längre beroende av familjens och släktens ekonomiska eller omsorgsmässiga hjälp. Vi är fortfarande individer med egen ekonomi och bostad och makt över våra liv, eftersom staten utgör vårt yttersta skyddsnät.¹ Detta har historikerna Henrik Berggren och Lars Trägårdh kallat för *statsindividualism*. Det betyder att vi i Sverige har en unik kombination av en stark stat och individuell frihet som gör att vi inte blir beroende av andra människor. Denna typ av individualism har haft väldigt positiv inverkan på det stora flertalet människors liv genom att destruktiva beroenden av anhöriga har reducerats och människor har givits handlingsmöjligheter.

Samtidigt vill jag hävda att denna institutionaliserade individualism enbart har gripit sig an den ena sidan av mänskligt beroende. Detta är utgångs-

punkten för min avhandling *Det konstruktiva beroendet: Feministisk teologi i ett individualistiskt samhälle*. Där argumenterar jag för att människan också är konstruktivt beroende och att om vi bortser från detta beroende så leder också det till destruktivitet. Den fråga som intresserar mig är följande: På vilket sätt är människor konstruktivt beroende och hur kan vi verka för att det ska få ta sig uttryck i vår samtid? Men för att komma dit behöver vi börja i en annan ände, nämligen i frågan om förhållandet mellan modernitet och postmodernitet.

Modernitet, postmodernitet och frihet

Individualism är ett modernt begrepp som har utvecklats från upplysningen och framåt, och det är starkt knutet till en bred liberal tradition.² Individualismen anses av många som kärnan i det som kallas moderniteten, trots att individualism kan se väldigt olika ut. Under flera decennier har inte bara teologin utan också humaniora och samhällsvetenskap präglats av det som brukar beskrivas som det postmoderna paradigmet. Moderniteten har avfärdats som en epok då det fanns en övertro på människan som en fri, självständig och förnuftig varelse med en obegränsad förmåga att fatta beslut över sitt eget liv. Istället har postmoderna tänkare visat oss att vi inte alls är fria utan styrda av sociala maktförhållanden, historiska omständigheter och våra egna begär. Likaså har de visat att människor inte främst är likadana, inte förnuftiga, autonoma och separata subjekt. Snarare är vi olika på en mängd olika

plan. Kön, etnicitet, funktionsvariationer, ålder, klass och många andra variabler gör oss olika och begränsar vår frihet på olika sätt.

Den som försöker visa på likheter mellan människor riskerar därmed att förtrycka andra genom att man gör något som är specifikt för vissa människor till en förment gemensam egenskap hos alla människor. Det är då egenskaperna hos människor med makt som görs till norm, så som vithet, heterosexualitet och ungdom. Det framhålls att vi måste överge idén om den totalt fria människan som fattar sina beslut oberoende av andra och annat och den föreställning om vår grundläggande likhet som den bygger på.

Feministisk teologi har också länge pekat på ett avgörande problem i delar av den liberala traditionen som kan kallas för *ontologisk individualism*. *Ontologisk individualism* innebär att man ser människan som i grunden separat och skild från Gud, andra människor och världen. Den svenska statsindividualismen skulle kunna sägas bygga på en sådan människosyn. Istället framhåller många feministteologer att människan är i grunden relationell, det vill säga alltid redan står i relationer. Det finns inget ursprungligt relationsfritt tillstånd. På detta sätt har det som kallats det postmoderna beskrivit sig själv som en motsättning till det moderna, helt oavhängigt av dess idéer om bland annat den fria människan.

Kontinuiteten mellan modernitet och postmodernitet

Nu är vi dock i ett läge där forskningen alltmer har börjat inse det orimliga

i uppfattningen att modernitet och postmodernitet är två separata paradigmer. Det postmoderna kan inte förstås som en motsats till det moderna, eftersom det inte finns något tydligt brott. Snarare är det fråga om en utveckling av modernitetens kritiska projekt. Upplysningsarbetet har handlat om att kritisera auktoritära samhällen och lyfta fram individens förmåga till kritiskt tänkande och förmåga att själv reflektera och ta ställning i olika frågor. Det postmoderna paradigmet har bidragit med att denna kritiska hållning vänds inåt, mot det egna jaget. Kanske är vi inte så fria och obundna i våra handlingar och åsikter som vi har trott. I så fall måste vi alltid vara beredda inte bara till kritik utan också till självkritik.

Om vi då under en tid har trott att vi har brutit upp från moderniteten och ersatt den med helt andra värden, så behöver vi också kritisera denna vår tro. Vi kan då se att det fortsatt finns mycket kvar i upplysningsarbetet som vi präglas av och som vi kanske inte vill kasta bort i första taget. Ett exempel är kampen för individens värdighet och rättigheter och därmed allas lika värde. För att driva fram dessa värden poängterades att alla människor är lika. Även om vi idag är vid en punkt där vi istället har behövt lyfta fram människors olikheter och framhålla att vi är lika värda i vår olikhet, så är det upplysningsarbetet som har givit oss impulserna att tänka så.

Kanske är det till och med så att vi idag också har förlorat blicken för det som förenar oss i vår upptagenhet av att bejaka skillnader. Kanske behöver vi hämta hem något av det som gått förlorat i kritiken, genom att nu vara självkritiska.

Samtidighet istället för antingen/eller

Det finns alltså uppenbara problem med det liberala arvet, samtidigt som det finns viktiga poänger att ta vara på. I min forskning försöker jag finna vägar bort från antingen/eller-tänkandet. Det handlar om ett dialektiskt förhållningssätt där poler inte uppfattas som uteslutande utan som ändarna på ett fält där något rör sig.

Jag kallar detta för samtidighet.

Ett sätt att fånga upp en samtidighet i de perspektiv jag nu tagit upp är att betrakta det mänskliga självet eller jaget ur en narrativ eller berättande synvinkel. Med detta menar jag att vi kan förstå människan som en varelse som ständigt söker förståelse och mening och därmed tolkar sin värld, andra och sig själv. Det gör vi genom att berätta. Vi tolkar våra upplevelser och de blir till erfarenheter när vi sätter in dem i ett sammanhang, en berättelse som fogar in dem i relationer, tid och rum. Enskilda händelser är obegripliga så länge de inte sätts i ett sådant sammanhang, berättas. Det innebär att vi också berättar oss själva och andra. Likaså blir vi berättade av andra och det fogas in i vår egen berättelse om oss själva. I själva verket finns inget färdigt själv, utan vi är varelsen som hela tiden blir till som själv genom att vi blir berättade av andra och berättar oss själva.

Med det här perspektivet finns det utrymme för att människor både är unika och har likheter. Det unika består i att var och en har sina unika berättelser. Ingen har varit med om exakt samma händelser och gjort exakt samma tolkningar. Samtidigt kan vi hitta punkter där våra berättelser korsar andras. Det betyder att vi kan komma ifrån föreställningen om att människor hör till homogena grupper som bygger på etnicitet, klass, kön eller liknande, som identitetspolitiken gör gällande. Samtidigt förnekar vi inte att människor har likheter med varandra. Dessa likheter är inte avgränsade till vissa grupper utan mer rörliga.

Det betyder också att vi inte förlägger det som förenar oss i vissa egenskaper, som upplysningens fokus på förnuft eller identitetspolitikens olika kategorier, utan på ett handlande. Detta handlande, att tolka och berätta, förenar oss, men vi gör det på olika sätt och med olika resultat. Likhet och mångfald behöver inte utesluta varandra utan kan vara sanna samtidigt.

Det konstruktiva beroendet

Det narrativa perspektivet är också ett annat sätt att betrakta människan

än genom den ontologiska individualismens lins. Vi är unika men samtidigt inte åtskilda, utan snarare beroende av varandra, eftersom vi inte kan bli till själv utan varandra. Det är till och med så att vårt själv konstitueras av andra, eftersom de berättar oss och är delaktiga av våra berättelser. Vi blir alltså inte till, blir inte specifika och unika individer, genom att separera oss från andra utan genom att stå i relation till andra.

Tanken att vi har en handlingsförmåga är ett viktigt arv från liberalismen, även om det inte är ett totalt fritt handlande. Inte heller här behöver det vara antingen eller. Med den narrativa synen på handlingsförmåga finns det utrymme för en annan förståelse av beroende än som en passiv och destruktiv avhängighet. Att vara narrativt beroende är att vara aktiv och handlande i sitt beroende. I ett sådant konstruktivt beroende är människan inte maktlös och utlämnad till den andre men tar samtidigt emot sitt själv av den andre genom att hen blir berättad. Självet blir alltså till i denna ömsesidiga relation där båda handlar och tar emot. Beroende blir därmed en process och inte ett tillstånd man är eller inte är i.

Denna förståelse av beroende får också konsekvenser för hur man kan förstå kärlek. Teologin har alltid diskuterat vad kärlek är och vilken form av kärlek som är rätt eller fel. Man har strävat efter att definiera kärlek på ett sätt som gör att vi kan förstå essensen av den oavsett när och var den tar sig uttryck. Ofta har diskussionen rört frågan om huruvida den goda kärleken är överflödande och självutgivande (agape) eller om den utgår från en separation och en brist och därmed är längtande och strävar efter förening (eros). Ska vi vara Guds redskap så att Gud kan älska andra människor genom oss i våra självutgivande handlingar? Eller ska vi längta efter och försöka förenas med Gud så att vi sedan kan älska andra människor med Guds kärlek?

Även här tror jag att antingen/eller-perspektivet blir för ensidigt. Om man istället anknyter till det relationella och narrativa perspektivet på

människan så sker kärleken alltid i konkreta relationer och det går inte att destillera fram en minsta gemensam nämnare som förenar dessa. Dessutom tenderar både agape-perspektivet och eros-perspektivet att frånta människan hens handlingsförmåga. Oavsett vilken variant vi i så fall väljer så är det bara Gud själv som kan älska med den sanna kärleken och då är det Gud som älskar genom människor.

Jag vill istället se kärleken som både överflödande och längtande, det vill säga både självutgivande och begärande. Men det är varken fråga om ett totalt självutgivande eller en sammansmältning. Om kärleken i första hand förstås som en konkret relation och inte en enstaka abstrakt egenskap så kan kärleken förstås som en längtan efter att vara i den andres närhet, att ha en relation, att bli berättad och berätta. Inte att gå upp i eller äga eller smälta samman med den andre. Det är då inte bristen som driver kärleken utan längtan efter relation. Då skiljer man inte heller på ett absolut sätt mellan närvaro och frånvaro. Det går att längta även efter det som är närvarande, efter att ha fortsatt relation till det.

Om det att älska är att vara i relation är älskandet också en del av vårt berättande. I konstruktivt beroende blir människan till i kärlek. Då kan kärlek också tillåtas vara asymmetrisk. Inte i meningen att någon har makt över den andra, utan i meningen att det finns olikheter i relationen eftersom de som ingår i relationen är unika individer med olika styrkor och behov. Den ömsesidighet som då krävs i en rättvis relation är inte att båda måste vara lika och behandla varandra lika, utan att båda kan vara de unika individer de är och samtidigt vara ömsesidigt engagerade i varandra. Ömsesidighet och beroende är alltså inte ett tillstånd utan en handling.

Narrativ underordning

Jag menar att om vi inte tar på allvar människans grundläggande beroende och sårbarhet så leder det till underordning. Om vi inte ges möjligheten att berättas och berätta oss själva i

svåra situationer eller helt vardagliga situationer, hindras vi från att bli till som människor. Vi är därför beroende av att andra ger oss denna gåva. I vårt samhälle finns det många ensamma människor och människor med psykisk ohälsa. Men vi drabbas alla på olika sätt av det ontologiskt individualistiska synsätt som präglar vårt samhälle, där tid för andra är en bristvara. Med ett statsindividualistiskt synsätt är det upp till oss själva att hantera den underordning som inte är av ekonomisk eller omsorgsmässig art, utan snarare social, existentiell och andlig. Det beror på att staten aldrig kan se på oss med kärlek.

Med ett narrativt beroendeperspektiv är det dock omöjlighet att frigöra sig själv. Om vi ständigt blir till i relation till andra när vi berättas av andra och berättar oss, är vår självtillblivelse en gåva från andra, en kärlekshandling. Det är en process som leder till frigörelse, om än inte i den klassiska jämställdhetsmeningen. Det är en frigörelse till beroende och relation, av samma dignitet som andra former av frigörelse. För utan den kan vi inte bli till som själv i konstruktiv mening. Utan den uppstår underordning. Denna typ av underordning är utbredd i vår samtid, trots att vi, om än med varierande framgång, har bekämpat en del andra former av underordning.

Andlighet och handling

Den narrativa förståelsen av människan kan också påverka vår förståelse av relationen till Gud. Om det inte är närvaro och frånvaro, separation eller förening, som definierar kärleken och relationen så behöver Gud inte uppfattas som något frånvarande som människan ska förenas med. Som skapad av Gud är människan alltid redan i en relation till Gud och kan samtidigt längta efter denna Gud och till att upprätthålla relationen. Genom tron ges också människan möjligheten att länka sin berättelse till den större berättelsen om Gud. Det kan exempelvis ske när man upplever att en bibelberättelse anknyter till ens eget liv och talar till en. Gud berättar människan genom sina be-

rättelser. Även bönen är en del i en narrativ process. Människan berättar sitt eller andras liv och Gud lyssnar.

Då är Gud den som ständigt lockar oss att gå i en god riktning, när vi själva inte ser klart, eftersom vi som människor är nedsänkta i ändlighetens begränsade blick och insnärjda i maktstrukturer och våra egna begär. Men i denna process kan det bli tydligt vilka möjligheter situationen bär på och hur vi ska handla för att bidra till frigörelse. Att berätta kan till och med bli en form av protest mot det som är destruktivt.

Med det här perspektivet kan man alltså se även på andligheten som en narrativ process som inte är avgränsad från det övriga livet. Genom att reflektera över och berätta olika händelser för Gud och andra människor, och ta emot Guds och andras berättelser om oss, sätts dessa händelser i ett sammanhang som förtydligar dem för oss och hjälper oss att vara både kritiska och självkritiska.

Om vi lever i denna process utövar vi vårt konstruktiva beroende och gör det möjligt för andra att utöva sitt. Då kan förändring ske. Jag skulle vilja beskriva detta som ett sätt att kritiskt ta tillvara delar i upplysningsarvet som ofta skymms, nämligen både vår relationalitet och vår unicitet. Det kan betraktas som en form av individualism där både vår handlingsförmåga och vårt beroende bejakas.

LOVISA NYMAN

TD, forskare i systematisk teologi, Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet

Not

1. Jag är medveten om att det finns alltför många exempel på att detta inte fungerar i vårt samhälle, men här beskriver jag själva idén och för den privilegierade medelklassen fungerar det fortfarande hyfsat.
2. Här syftar jag inte på liberalism i snäv partipolitisk mening utan på en bred filosofisk, politisk och teologisk tradition som tar sig många olika uttryck och ligger till grund för dagens demokrati.